

Kemalizm'in İnşasında Bir "İdeolojik Devlet Aygıtı" Olarak Ordu¹**Levent BÖRKLÜOĞLU**

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
leventborkluoglu@osmaniye.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6607-3999>

Öz

Söz konusu makale çalışması, Althusser'in devlet aygıtlarına yönelik ortaya koymuş olduğu kategorizasyonu ordu-siyaset ilişkisi perspektifinden ele alarak Türkiye örneğine uyarlandığında ortaya çıkan sonuçları tartışmayı hedeflemiştir. Modernleşme projesinin ağırlıklı olarak askeri elitler aracılığıyla gerçekleştirildiği söylenebilecek olan Türkiye'nin siyasal yaşamında ordunun yalnızca bir baskı aygıtı değil aynı zamanda ideolojik bir aygıt işlevi de gördüğü iddiasından yola çıkılarak, bilhassa Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesinin fikri bir karşılığı olarak kabul edilebilecek Kemalizm ideolojisinin sahip olduğu temel prensip ve yaklaşımların topluma yayılmasında ordunun üstlendiği fonksiyonlar ortaya konularak, silahlı kuvvetlerin niçin salt bir baskı aygıtı olarak değerlendirilemeyeceği sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devletin İdeolojik Aygıtları, Devletin Baskı Aygıtları, Egemen İdeoloji, Ordu, Kemalizm.

The Army As An "Ideological State Apparatus" in the Construction of Kemalism**Abstract**

The said paper study aims to address the categorization made by Althusser regarding the state apparatus from the perspective of military- politics and to discuss the consequences when adapted to Turkey. By looking at the claim that throughout Turkish political history in which modernism project was principally realized by the elite military units, military forces have functioned not only as a repressive apparatus but also an ideological apparatus, the functions undertaken by the military to spread the main principles and approaches of Kemalist

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 10.02.2020 / 01.06.2021

Künye Bilgisi: Börklüoğlu, L. (2021). Kemalizm'in inşasında bir "ideolojik devlet aygıtı" olarak ordu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1057-1079. DOI: 10.33437/ksusbd.686685.

ideology, which might be accepted as the intellectual equivalent of the foundation philosophy of Turkish Republic, will be revealed and the question why armed forces cannot be evaluated solely as repressive apparatus will be tried to be answered.

Keywords: Ideological State Apparatus, Repressive State Apparatus, Dominant Ideology, Military, Kemalism.

GİRİŞ

Türkiye'nin siyasi yaşamında asker ile siyasi otorite arasındaki ilişkiyi, modern bir kurum olarak ordunun işleyiş tarzının Althusser'in ideoloji kuramı perspektifinden çözümlemeyi amaçlayan bu çalışma, resmi egemen ideolojinin prensipleri doğrultusunda Althusser'in ideolojik aygıtlar/baskı aygıtları sınıflandırmasını dikkate alarak ordunun söz konusu ayırımı nereye oturtulması gerektiğine de yanıt bulmaya çalışacaktır. Çalışmanın temel iddiası Türkiye gibi modernleşme projesini büyük ölçüde askeri elitler aracılığıyla gerçekleştiren ülkelerde ordunun salt bir baskı aygıtı olarak tanımlanamayacağı şeklindedir.

Yapısalcı-Marksist ekolün en önemli temsilcisi olarak kabul edilebilecek Fransız düşünür Louis Althusser, ideoloji kuramını devlet mekanizması üzerinden açıklarken devletin başvurduğu aygıtları "devletin ideolojik aygıtları" ve "devletin baskı aygıtları" şeklinde kendisine özgü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Söz konusu ayırma göre ideolojik aygıtlar, devletin, üzerine tesis edilmiş olduğu egemen ideolojiyi toplumun tüm kesimlerine yaymak ve benimsetmek işlevini üstlenirken; baskı aygıtları devletin işleyiş tarzına yön veren bu ideolojinin karşılaşılabileceği direniş ve tehditlere karşı caydırıcı veya ilgili tehlikeleri ortadan kaldıracı nitelikler barındıran kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır. Althusser bu doğrultuda okul, ibadethane, iletişim araçları, politik, kültürel ve sendikal örgütlenmeleri ideolojik aygıtlar çerçevesinde değerlendirirken; hükümet, ordu, polis, mahkemeler ve hapishaneler gibi kurumları da baskı aygıtı olarak tanımlamıştır.

Türk siyasi yaşamına bakıldığında özellikle tek parti iktidarı döneminde ordu, devletin diğer ideolojik aygıtlarının yetersiz kaldığı yerlerde devreye girerek hâkim ideolojinin yurt sathına yayılıp, topluma benimsetilmesi amacıyla bir ideolojik aygıt vazifesi üstlenmiştir. Çok partili yaşama geçiş sonrası iktidarın el değiştirmesiyle, statü ve konumunda ciddi ölçüde gerileme olan ordunun eski pozisyonunu tekrar elde etmek amacıyla baskı aygıtına evirildiğini ve hükümet darbesiyle ayrıcalıklı konumuna yeniden kavuştuğunu söylemek mümkündür.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın başlangıcında teorik anlamda temeli oluşturacak olan Louis Althusser'in ideoloji yaklaşımı konu edinilerek, kendisine özgü bir ayırım olan devletin ideolojik ve baskı aygıtlarının ne olduğu, hangi kurumları kapsadığı ve bunları birbirlerinden ayıran farkların nitelikleri ortaya koyulacak, devamında Cumhuriyet'in ilânı sonrasında Türkiye'de devletin egemen kıldığı ideoloji olan Kemalizm'e yaklaşım biçimleri ayrıntılı bir şekilde açıklandıktan sonra söz konusu ideolojinin üzerine inşa edilmiş olduğu temel ilke ve prensiplere değinilecektir.

Bununla birlikte -yine Althusser'in sınıflandırmasından yola çıkılarak-Türkiye'de ordunun neden sadece bir baskı aygıtı olarak değerlendirilemeyeceği ortaya konularak, söz konusu kurumun aynı zamanda bir ideolojik aygıt vazifesi gördüğü örneklerle açıklanma yoluna gidilecektir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'nin modernleşme tarihi üzerinde durularak, askeri kurumlarda gerçekleştirilen modernleşme hareketleri irdelenecek, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş aşamasında ordunun beraberinde taşıdığı gelenekler açıklanacaktır.

Çalışmanın hazırlanmasında yöntem olarak başta teorik arka plânın şekillenmesini sağlayan Louis Althusser'in eserleri olmak üzere, erken Cumhuriyet dönemini ve döneme ruhunu veren Kemalizm ideolojisini mercek altına alan kapsamlı ve seçkin bir literatür taramasına başvurulmuş, -sübjektif yargılar içerebileceği gerçeği atlanmayarak- söz konusu dönemde yaşayan önemli askerî ve politik figürlerin eserlerinden de yararlanma yoluna gidilmiştir.

ALTHUSSER'İN İDEOLOJİ KAVRAMSALLAŞTIRMASI: BİR SİYASİ YAPI OLARAK DEVLETİN İDEOLOJİK VE BASKI AYGITLARI

1918-1990 yılları arasında yaşamış olan Fransız düşünür Louis Althusser, düşüncelerinin kıvam bulmasında önemli rol oynayan Karl Marx'tan (1818-1883) farklı olarak ideolojinin gerçekliği bulanıklaştırdığını düşünmez. İdeolojinin kendisinin yeni bir gerçeklik olduğunu kabul eder. Bina ettiği kuramın temeline ekonomik ve üretici güçleri, üzerine politik ve hukuki kurumları, en tepeye de ideolojik üst yapıyı yerleştirmiştir. Üretici güçler ve politik kurumlar doğrudan ideolojiye ait parçalar olmakla beraber ideoloji bu ikisinde görece olarak daha bağımsız bir konumda yer alır. Toplumsal bütünlüğü alt yapı-üst yapı özelinde değil de ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerin birbiri karşısındaki görece özerkliği ve ideolojik düzeyin toplumsal sistemi yeniden üretmesi üzerinden kuramsallaştırır. İdeolojik ve politik düzeylerin ekonomik düzeylerin karşısında özerk bir konuma yerleşmesi Althusser'in değerlendirmelerinde ekonomik indirgemecilikten uzak durduğunu gösterir (Freeden, 2011: 40). Ona göre İdeoloji, bireyin içinde yaşadığı tüm atmosferi

belirleyen, hayatını idame ettirebilmesi için elzem olan tüm gereklilikleri içinde barındıran ancak bireyin tüm bunlardan habersiz olduğu bir yaşam alanının sınırlarını çizer (Althusser, 2003: 47-48).

İdeolojinin insanların kendi dünyalarıyla yaşadıkları ilişkileri içerdiğini savunan Althusser, bu ilişkilerin gerçek olduğu kadar hayali niteliklere sahip olabileceğini de ifade eder. İdeolojide gerçek ilişki ile hayali ilişki iç içedir. Bu doğrultuda bir gerçekliği tarif etmekten çok, başına hangi sıfatı alırsa alsın bir iradeyi, bir umudu veya bir nostaljiyi dile getirir. İdeoloji bu ilişkiler demeti içerisinde insanların kendi varlık koşulları ile olan bağımlı güçlendirir veya değiştirme yoluna gider. Bir ideolojiden saf bir eylem aracı gibi faydalanan bireyler yararlandıkları ideolojinin efendisi olduklarına inandıkları andan itibaren aslında o ideolojinin egemenliğine girmiş, bir başka deyişle o ideoloji tarafından ele geçirilmiş olurlar (Althusser, 2015: 286-287). Althusser bu noktada sınıflı ve sınıfsız toplumlarda ideolojinin farklı bir karaktere büründüğünü ortaya koyar. İdeolojinin içeriğiyle özdeşleştirdiği gerçek ilişki-hayali ilişki ayrımını tarihsel misaller vererek açıklama yoluna gider.

Sınıflı toplumlarda egemen ideoloji tabii olarak egemen sınıfın ideolojisidir. Örneğin burjuvazi sınıfı 18.yy boyunca eşitlik, özgürlük ve akıl gibi unsurların temelini oluşturduğu hümanist bir ideoloji geliştirdiğinde kendi tahakkümü altına almak istediği insanları bu değerlere inandırarak taleplerine evrensel bir görünüm kazandırır. Dolayısıyla burjuvazi kendi ideolojisi içinde yaşadığı şey aslında kendi varlık koşulları ile kurduğu bir hayali ilişkiden ibarettir (Althusser, 2015: 287). Bu çerçevede ideoloji her ne kadar egemen sınıfın ideolojisi olmak gibi bir kimlikle ortaya çıksa da pratikte hem sömürülen sınıfları hem de ona sahip olduğunu düşünen egemen sınıfın kendisini kontrolü altına aldığını söyleyebilmek mümkündür.

Althusser, toplumların ortaya çıkış tarihinde ne kadar eskiye gidilirse gidilsin ideoloji içinde hayatlarını devam ettirdiklerini savunur. Hatta bu çerçevede ideolojiyi "ideolojik sosyal ilişkiler" olarak tanımlar. İşbölümü, emeğin örgütlenişi, sosyal yaşam gibi ölçüler bu ilişkileri bağlar. Önemli olan "sosyal eylem yeteneğine sahip olan" fikirlerdir. İdeolojinin başlangıç noktası da burasıdır. İnsana dair bir sosyal eylemden bahsedebilmek için de dil ve düşünce mutlaka olması gereken unsurlardır. Sözcükler aracılığıyla temsil edilen fikirlerden meydana gelen ve onun ideolojisi oluşturan bir sistem olmaksızın hiçbir insan pratiğinin sürekliliği sağlanamaz. Toplumsal bütünlükler veya mücadeleler ideolojinin egemenliği altında ortaya çıkar ve ideolojiler tarafından yapılandırılır. Bu bağlamda ister egemen olsun isterse egemenlik altında olsun sınıflı toplumlarda ideolojiler mutlaka bir sınıfın damgasını taşır. Ancak burada Althusser egemen ideolojiler/egemen olunan ideolojiler ayrımından ziyade ideoloji içinde egemen olan/egemen olunan "eğilimler" sınıflandırmasını yapar.

Buna göre tabi olan sınıfın ideolojisi de egemen sınıfın ideolojisinden izler taşır. Her iki ideolojinin de bazı unsurları birbirleriyle iç içe geçmiştir (Althusser, 2016: 158-159).

Althusser, toplumsal yapının sürekliliğinin tesis edilebilmesi için birden fazla yapısal unsurun rol oynadığını ifade eder. Her şeyden önce ekonomik yapının yeniden üretilmesi gerekmektedir. Zira toplum üretim ilişkilerine dayalı olarak kendisini var edebilen bir yapıdır. Toplumun yapısı ancak o toplumda egemen olan hâkim üretim tarzıyla anlaşılabilir. Hâkim üretim tarzının yeniden üretilmesi için de devlet ekonomik unsurların yanı sıra politik ve ideolojik araçları da kullanır (Althusser, 2005: 41-55). Althusser, "sert çekirdek" olarak betimlediği devletin yapısının iki tip aygıttan oluştuğunu ortaya koyar. Bunlardan ilki iç ve dış müdahalelerde bulunma özelliği olan silahlı güçler (ordu, polis, jandarma vb.), mahkemeler, hapishaneler, devlet başkanı, hükümet, valiler ve bütün büyük idarelerden oluşan baskı aygıtı (Althusser, 2009: 146), ikincisi ise okul, ibadethane, aile, sendikalar, medya/haberleşme araçları ve kültürel unsurların (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) oluşturduğu ideolojik aygıt şeklinde önümüze çıkar (Althusser, 2015a: 50-51).

Althusser, klâsik Marksist anlayışın yapmış olduğu devlet iktidarı/devlet aygıtı ayrımına katılmakla birlikte bu anlayışın devlet aygıtını yalnızca baskı unsuru ile nitelmesini ise eksik bulmuştur. Bunun yanına "ideolojik" sıfatını da ekler ve böyle bir ayrımın da zaruri olduğunu savunur (Althusser, 2015a: 48-50). Egemen ideolojinin üstlendiği işlev de aslında bir bakıma bunu tamamlar. Zira, devlet iktidarını elinde bulunduran sınıfın temsil ettiği ideoloji, devletin baskı aygıtlarıyla ideolojik aygıtlarının birbirleriyle uyum içerisinde çalışmasını sağlar (Althusser, 2015a: 57).

Althusser'in baskı aygıtlarını tanımlarken kullandığı "baskı" sözcüğü en uç durumlarda bu aygıtların şiddete başvurarak işlerlik kazandığını ifade eder. Ancak ister baskı aygıtı isterse ideolojik aygıt olsun devletin tüm aygıtları hem şiddet hem de ideoloji kullanarak işlev görür. İkisi arasında önemli ayrım ise şiddet ve ideolojinin kullanımındaki sıralamadır. Devletin baskı aygıtları, işlerlik kazanmak için önce şiddete daha sonra ideolojiye başvururken; devletin ideolojik aygıtları işleyişini sürdürmek için önce ideolojiye daha sonra -hafif ve sembolik olsa bile- şiddete başvururlar. Devletin baskı aygıtları, devlet iktidarını elinde bulunduran egemen sınıfların siyasetteki temsilcilerinin uyguladığı politika içerisinde kendisine yer bulur. Bu birlik altında farklı unsurları merkezileşen örgütlenmiş bir bütündür. Söz konusu örgütlenmenin tamamen kendilerine ait olması aynı zamanda birliklerinin teminatıdır. Bu aygıtlar esas olarak son aşamada sömürü ilişkileri olarak nitelendirilebilecek üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını -fiziksel ya da değil- zora başvurarak düzenlemeyi görev edinir. Yalnızca bununla da yetinmeyip her türlü baskı yoluyla ideolojik

aygıtların işleyişinin de politik ortamını hazırlar. Bir başka deyişle üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde başat rol oynayan baskı aygıtları gelebilecek her türlü tehdide karşı da ideolojik aygıtları koruma altına alır (Althusser, 2015a: 52-57).

Althusser'e göre ordu, polis, jandarma, yargıçlar vb. baskı aygıtlarının her biri ayrı ayrı dışa kapalı, gizliliği esas alan yapılardır. Her kurum, öteki kurumlarla her tür çatışmadan kaçınmak için kendilerine ayrılmış alanlarda "kurum ruhu" şeklinde nitelenebilecek bir ideoloji çerçevesinde çalışma eğilimindedir. Devlet de bu kendi içlerine kapanmış özel kurumlardan meydana gelen çok "özel" bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Devleti bu derece özel kılan şey kamu kuvveti kullanarak işleyişini sağlamasıdır. Devletin müdahale zamanı gelinceye kadar eğitim verdirerek beklettiği, göğüs göğse çarpışmaya hazır, disiplinli, olabildiğince az kullansalar da silahlı yüz binlerce adamın bakımını üstlenmesi; onu silahlı milis gücü oluşturabilecek diğer tüm mekanizmalardan ciddi ölçüde ayırmaktadır (Althusser, 2009: 147-148).

Devletin içinde işleyen her şey, bu silahlı fiziksel kamu kuvvetinin varoluşuna ve egemenlik alanı içerisindeki her tarafa yayılmasına sırtını yaslar. Bu kuvvetin tamamen görünmemesi, iş başında olmaması ve genellikle ara sıra işe karışması ise tamamen varoluş ve eylem biçimini ifade etmektedir. Devlet yetkililerini yöneten hiyerarşik işleyişin niteliği ve devletin çekirdeğinde yer alıp devletin tüm etkinliklerini kontrol altında tutan silahlı fiziksel kamu gücünün varlığı devletin özel bir işleyişe sahip olduğunun göstergesidir (Althusser, 2009: 149-150).

Devletin ideolojik aygıtları ideolojii önceleyerek işleyen kurumlardır. Egemen sınıfın ideolojisi olan egemen ideoloji altında birlik hâlinde hareket ederler. Dolayısıyla ideolojik aygıtlar, egemen ideolojinin kendisi olurlar. Hiçbir sınıf da devletin ideolojik aygıtları içinde veya üzerinde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz (Althusser, 2015a: 53).

Devletin ideolojik aygıtları, çeşitliliklerine ve çelişkilerine rağmen baskın ideolojinin altında birleşmiş durumdadır. Bu ideoloji birbirine karşı ideolojilere bile nüfuz ederek her öznenin ortak bir merkeze çağırılmasını sağlar. Althusser'in "öznesiz bir süreç" olarak tanımladığı tarih anlayışı ve ideoloji kuramı, devletin ideolojik ya da baskı aygıtları ve mevcut üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi ile aynı zeminde buluşur (Resch, 2014: 229). Dolayısıyla sadece hukuki bir takım üstyapı unsurlarına değinilerek devletin ideolojik aygıtlarının işlevi ortaya konulmadan ideolojik sürecin çelişkileri sağlıklı olarak saptanamaz (Althusser, 2004: 87). İnsanlar yaratıcılarının kendilerinin olmadığı bir sürece katılmak için bir araya getirilirler ve ideolojinin işlevi onlarda tarihin kendileri için yapıldığı algısını yaratmaktır (Callincos, 1976: 70).

Althusser'e göre ideolojide maddi bir varoluş söz konusudur. İdeolojinin bir aygıtta ve bu aygıtın pratiklerinde sürekli olarak varolur. Her bir aygıt bir ideolojinin gerçekleşmesinin ispatıdır aynı zamanda. Birbirlerinden farklı yerlerde rastlamış olduğumuz dinsel, hukuki, politik vb. nitelikteki ideolojilerin birliği tüm bu ideolojilerin egemen ideolojinin hakimiyetine girmesiyle sağlanmaktadır (Althusser, 2015a: 72-73). Bunun yanında devlet kavramı ortaya konulmadan, sınıflı bir toplumun başlıca ideolojik aygıtları "ideolojik devlet aygıtları" olarak tanımlanmadan o toplumda ideoloji mekanizmasının işleyişini, hayata geçtiği kurumları ve somutlaştığını anlamanın olanaksızdır. bir egemen sınıf devlet iktidarını ele geçirdiği zaman, eski devlet aygıtının içinde işleyişini sürdüren ideolojik aygıtları hazır olarak karşısında bulur. Bu aygıtlar da yerel ve bölgesel ideolojileri egemen sınıfın ideolojisinin birliğinde birleştirme amacının doğal sonucudur (Althusser, 2016: 164-165).

KEMALİZM'İN EGEMEN İDEOLOJİ FORMUNDA ORTAYA ÇIKIŞI

Millî mücadelenin başarıyla sonuçlandırılması ve Osmanlı Devleti'nin fiilen sona erişti sonrasında yeni rejimin niteliğinin ne olacağı ve hangi ilkeler üzerine bina edileceği mücadeleyi yürüten öncü kadronun temel tartışma alanlarından başlıcası olduğu söylenebilir.

Cumhuriyetin ilânı sonrasında yönetici kadro tarafından hayata geçirilen toplumsal, politik, kültürel bazlı köklü değişimler ve bu değişimlere rehberlik edecek prensipler "Kemalizm" kavramının çatısını teşkil ettiği bir çerçeve etrafında toplanmıştır. Bu çerçevenin içermiş olduğu tüm unsurların yalnızca yeni devletin başkenti Ankara ve tarihsel mirasın devralındığı Osmanlı'ya uzun bir süre payitahtlık eden İstanbul ölçeğinde sınırlı kalması değil, aynı zamanda Anadolu'nun en ücra köşelerinde yaşayan insanlara kadar ulaştırılması kurucu iradenin öncelikli hedefi olarak kabul görmüştür.

Zira henüz emekleme dönemindeki bir rejimin istenilen doğrultuda büyüüp gelişerek sağlam temeller üzerinde yükselebilmesi, cumhuriyetin ayakta kalmasına kaynaklık eden ideolojik unsurların halkın çok büyük bir kısmı tarafından içselleştirilip gereklerinin yerine getirilmesiyle doğrudan ilgilidir. Nitekim daha ilk yıllarda karşılaşılan Şeyh Sait İsyanı, İzmir Suikastı, Menemen Olayı gibi rejimin geleceğini ciddi ölçüde hedef alan girişimler, çok partili hayata geçiş denemelerinde muhalif pozisyonda konumlanan partilerin kurucu ilkelere net olarak karşıt olan kesimler için birer cazibe merkezi durumuna gelmesi başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere yönetici zümrenin söz konusu düşüncelerini pekiştirmiştir.

Bu doğrultuda resmî ideolojinin özel ismi olarak değerlendirilebilecek Kemalizm'in taşıyıcılığını yaptığı devlet yapısı, kendisine özgü bir takım

ideolojik aygıtları ve baskı aygıtlarını devreye sokarak rejimin ülkenin her yerinde ve halkın tüm kesimleri tarafından kabul görmesi için gerekli çabaya girişmiştir.

"Kemalizm" kavramına ilk kez İstanbul ve Anadolu'dan önce milli mücadele döneminde yurt dışı kaynaklı metinlerde rastlandığı söylenebilir. Çanakkale Savaşları sırasında İngiliz donanmasında da görev yapan Sir John de Robeck 1920 yılında kaleme almış olduğu bir raporda "Fransızlar Kemalistlere karşı iyi niyetli görünüyorlar" ifadesini kullanmıştır (Şahinler, 1996: 320).

Millî mücadele yıllarında Kemalizm, ideolojik bir mahiyet kazanmamış, bir tür başkaldırı, direnç hareketi olarak değerlendirilmiştir. Bilhassa yurt dışındaki yayınlarda işgalci ve yayılmacı devletlere karşı milliyetçi bir nitelik taşıyan kalkışma olarak görülürken; İstanbul merkezli yayınlarda ise padişaha, halifeye isyan karakteri barındıran bir milli egemenlik mücadelesi olarak tanımlanmıştır (İnan, 2004: 109).

Avrupa ülkelerinde bilhassa 1930 yılından sonra Kemalizm daha objektif ve sağ duyulu bir analize tabi tutularak Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı devrimler olarak tanımlanmış ve bu dönemde Kemalizm yerine "Türk İnkılabı" tabiri tercih edilmiştir (İnan, 1973: 159). Kemalizm kavramının Türkiye'de kullanımı ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. Büyük Kurultayı ile başlamaktadır. Kurultayda partinin programına esas teşkil eden ana fikirler, söz konusu kavramın öz Türkçe hâli kullanılarak "Kamâlizm yolu" olarak adlandırılmıştır (Cumhuriyet Halk Partisi 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 1935: 54).

Tarihsel koşulların ortaya çıkardığı politik durumun barındırdığı zorunlulukların, erken Cumhuriyet dönemini inceleyen yazarların ve bilim insanlarının yaklaşım tarzlarının Kemalizm-Atatürkçülük ikileminin varlığını doğurduğu söylenebilir. Bununla birlikte tercih edilen kavramın toplumun farklı kesimlerine farklı anlamlar çağrıştırması da bu ikilemi perçinleyen durumlardan birisi olarak değerlendirilebilir. Örneğin milliyetçi/maneviyatçı gruplarda "Kemalizm" sözcüğü -sonuna almış olduğu "-izm" takısının da etkisiyle- "yabancı, dışarıdan ithal edilmiş bir düşünce akımı" algısı oluşturduğundan mesafeli durma eğilimini körüklerken; "Atatürkçülük" sözcüğü daha yerli, içinde yaşanan coğrafyaya aitmiş hissini yaratmış ve kabul görmüştür.

Bu çalışmada ise incelenen dönem itibarıyla ülke idaresinde tek söz sahibi irade olarak yer alan Cumhuriyet Halk Partisi'nin -daha önceden de belirtildiği üzere- 4. Büyük Kurultayında resmi olarak tutanaklara geçirmiş olduğu "Kemalizm" kavramı tercih edilecektir. Ayrıca çalışmanın teorik arka plânını oluşturan Althusser'in ideolojik aygıt-baskı aygıtı sınıflandırmasının yerine oturması açısından da söz konusu dönemde devletin resmî ideolojisine karşılık

geldiği söylenebilecek Kemalizm kavramının tercih edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Bir ideoloji olarak Kemalizm'in, herkesin üzerinde mutabık kaldığı sabit bir tanımı olduğunu söylemek mümkün değildir. Prensiplerinin içerikleri, amaçları, rejimin işlerliğini tesis edebilmek başvurduğu yöntemler, dönemin politik koşulları çerçevesinde geçirdiği dönüşümler farklı yaklaşımlarla analize tabi tutulmuştur.

Belge (2015: 38), toplumsal alanın dini sembollerden temizlenmesini benimseyen tüm ideolojik hareketlerin geçirmiş olduğu evrelere işaret ederek, Kemalizm'in evrensel ölçekte tüm yaşamı açıklama iddiasında bulunan bir anlayış olmamakla birlikte ulusun çağdaştırılması idealini de içinde barındıran yerli bir ideoloji olduğunu ifade eder. Sınırları kesin çizgilerle belirlenmemiş ve faydacılığı esas alan prensiplerden oluşan yapısı kurumsal ve toplumsal bazda dönüşümün gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur.

Mardin (1998: 55-58), Kemalizm'e modernleştirme projesine adını veren bir ideoloji olarak yaklaşarak devletin rolünün tekrardan düzenlenmesi ve sosyal mühendislik vasıtasıyla toplum için öngörülen değişim planlarının devreye sokulmasıyla anlamını bulduğunu savunur. Genç Osmanlılardan miras alınan demokrasiyi geliştirmekten ziyade devleti güçlü kılmak anlayışı Kemalist ideolojiyi benimsemiş yönetici kadrolarla da devam ettirilmekle birlikte buna ek olarak Rousseau kaynaklı Jakoben bir "*kamu iradesi*" düşüncesi de hayata geçirilmiştir.

Ahmad da Kemalizm'in demokrasiyi önceleme gibi bir amacının olmadığı noktasında Mardin ile aynı fikirdedir. Ahmad'a göre (2016: 198-199), Kemalizm'in ilk hedefi modernleşme projesini gerçekleştirmek olmuştur. Askeri bir diktatörlük hedeflememesi, "halk", "millet" gibi kavramlara vurgu yaparak yönetime kitlesel bazda katılımın önemsenmesi Kemalist ideolojinin olumlu tarafları olmakla birlikte çok partili hayata geçiş denemelerinin istenilen sonucu vermemesi eleştiri konusu olmuştur. Yine de buna rağmen siyasi partiler, sendikalar, basın ve ifade özgürlüğü gibi liberal kurumların mantığını kabul etmesi ve zamanı gelince bu maddelerin yürürlüğe konulacağını öngörmesi açısından Kemalist ideoloji, faşizan hareketlerden ayrılır.

Çelik'e göre (1999: 36), Kemalizm her ne kadar kurucu bir hareket geçiş olarak tarihsel bağlamda bir kırılmaya işaret etse de söylem birliğinin temelini oluşturan "modernleşme" ve "ilerleme" kavramlarını aslında Osmanlı aydınlanmasından devralmıştır. Farklı düşüncelere dair söylemleri kendi potasında eritmeyi başarabildiği ve ona alternatif olma iddiasıyla ortaya çıkan görüşlerin dahi kendisinden esinlenerek söylemlerini oluşturduğundan aynı zamanda hegemonik bir karakter taşır.

Plaggenborg (2014: 163), Kemalist ideolojinin sürükleyicisi olan kadroların sosyolojik tabanına dikkat çekerek, ekseriyetle memur, subay ve aydınlardan oluşan ittifakın hareketin çekirdeğini oluşturduğunu belirtmiştir. Buna ilaveten Kemalizm'in, ulusal kurtuluş savaşından zaferle çıkan kadroları barındırdığını ve dönemin politik iklimine sadık kalarak "şehirli, entelektüel ve Batılı" özelliklerini korumayı başardığını dile getirmiştir.

Kemalizm'i ortaya çıkaran düşünceler ve amaçlar bütünü 1930'lu yıllara denk geldiğini söyleyen Zürcher, bu düşünceler bütünü evrensel ölçekte hayata dair hemen her şeyi kapsayan bir niteliğe sahip olmadığı fikrindedir. Zürcher'e göre Kemalizm, bir "tutum ve kanılar bütünü" olarak açıklanabilir. Bu tutum ve kanıların ne olduğuna dair ayrıntılı bir açıklama getirilmemesi ideolojiyi esnek kılmış ve çok farklı dünya görüşlerine sahip olan insanlar kendilerini "Kemalist" olarak tanımlayabilmiştir (Zürcher, 2009: 269).

Cumhuriyeti kuran kadronun arzuladığı reformları hayata geçirmek ve hedeflediği toplumsal değişimi gerçekleştirmek adına kapsayıcı bir ideolojiye ihtiyaç duyulduğunu düşünen Mahçupyan, Kemalizm'i "Cumhuriyetin siyasi ideolojisi" olarak tanımlamış ve devletin toplum için neyin daha iyi olduğunu/olacağını tayin edici özelliğiyle ön plâna çıkan bir anlayış şeklinde değerlendirmiştir (Mahçupyan, 2011: 115-116).

Kemalizm üzerine yapılan değerlendirmelerde tarihsel zaman aralıkları, Türkiye'de yaşanan özellikle siyasal gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni durumun dinamikleri, politik alanda gözlenen ideolojik/kültürel ayrımlar gibi noktalar dikkate alındığı ve bu doğrultuda söz konusu kavramın içeriğine dair birtakım analizlere başvurulduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Hangi bakış açısından ele alınırsa alınsın Kemalizm'in modernleşme amacını bünyesinde barındıran, taşıdığı prensiplerle hem devlet yapısında hem de toplumsal alanda pek çok reformu hedefleyip gerçekleştiren bir ideolojik bütün olduğu hususunda büyük ölçüde bir fikir birliği mevcuttur. Bu doğrultuda devletin egemen bir ideolojisi olarak Kemalizm'in hangi felsefe ve düşünce ikliminden beslendiği, hangi ilkeleri hayata geçirdiği ve bu ilkelerin içeriğinin nasıl doldurulduğu konuları, onun hâkim ruhunu daha iyi kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Kemalizm'in toplumun yapısal anlamda dönüşümünü tesis etmek adına belirlemiş olduğu ilkeler bütünü ise Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik olmak üzere altı başlıkta toplandığı görülür. Bu ilkeler 1931 yılındaki Cumhuriyet Halk Partisi 3 kurultayında "altı ok" olarak sembolize edilmiş ve 1937 yılında da anayasaya eklenmiştir. Mahçupyan (2011: 116-117), Kemalizm'in otoriter yapısının meşruiyetini sağlayabilmesi ve yapmış olduğu eylemleri doğrulayabilmesi için bilimsel bir yaklaşıma sırtını yaslaması

gerektiğini ifade etmiştir. İhtiyaç duyduğu felsefi temel ise 19. yüzyılda Batı'da da egemenliğini tesis etmiş Pozitivizm akımından almıştır. Bilimsel verilerin ancak somut gözlemler yoluyla elde edilebileceği ve metafizikten arındırılabilirdiği ölçüde bilimsel olarak kabul göreceği iddiasına dayanan Pozitivizm, Kemalizm'in vücut bulmasında oldukça etkili olmuştur. Bu bağlamda Kemalizm, Tanzimat sonrası Türkiye tarihine ilişkin ilerlemeci bir yoruma sahiptir ve bu yorumunu Pozitivizmin barındırdığı bilimsellik iddiası temelinde şekillendirir. Kemalizm'in devletin toplum üzerindeki vesayetini onaylayan tutumu da pozitivist anlayışla pekiştirilir (Köker, 2015: 101).

ORDUNUN İDEOLOJİK BİR AYGIT NİTELİĞİYLE İŞLEV GÖRMESİ: KEMALİZM'İ SAHİPLENME VE YAYMA

Millî mücadelenin kazanılmasına ve modern Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasına öncülük eden bu kadrolar her ne kadar geçmiş tecrübeleri göz önünde bulundurarak askeri, politik alanın dışında tutmaya gayret etmişse de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iç hizmet yönetmeliğinde kendisine atfedilen görevler söz konusu çabaları pek olanaklı kılmamıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği, 1961: 13).

Althusser'in sınıflandırmasında devletin baskı aygıtları içinde yer alan ordunun, Türkiye özelinde değerlendirildiğinde muhtıralar ve darbeler aracılığıyla bu işlevini yerine getirdiği, öte yandan da -Demokrat Parti iktidarına kadar geçen süreçte daha yoğun olmak üzere- Kemalist devlet ideolojisinin prensiplerini yerleştirmek adına ideolojik bir aygıt olma vazifesini de üstlenen unsurlardan birisi olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Devrimlerin uygulamaya sokulmasında ve yerleşik kılınmasında silahlı kuvvet her zaman başvurulabilecek korunaklı bir güç olmuş, modernleşmenin hayata geçirilmesinde kendisine öncülük misyonu da yüklenmiştir (Özçelik ve Biçer, 2018: 102). Geleneksel toplumdan modern topluma geçişin aynı zamanda homojenleşerek politik bütünleşmesinin sağlaması şeklinde kavranması, bu hareket için ideal öncünün ordu olacağı fikrinin halk içinde de kabul görmesini sağlamış, bu bağlamda devlet ideolojisinin temel değerler ve tesis edilmeye çalışan toplumsal hayat ile ekseriyetle köylerden gelen gençler askerlik aracılığıyla tanışmaya başlamıştır. Böylelikle ordunun gerçekleştirdiği her hamle arkasında toplumsal bir destek bulmuştur (Şen, 2011: 41).

Kemalizm'i politik bir ideoloji olarak tanımlayıp kendisini onun taşıyıcısı olarak kabul eden ordu, söz konusu ideolojinin politik, toplumsal ve ruhsal iktidarına da hizmet etmeyi bir görev olarak addetmiştir. Buna ek olarak egemen ideolojiyi sistemi meydana getiren tüm unsurların kalbine ve bilincine aşılıyarak yeniden üretimine öncülük etmiştir. Bu yeni anlayışı askerlik yoluyla toplumu meydana getiren erkek bireylere benimsetirken, Cumhuriyet'e özgü Batılı tarzda

modernleşmenin kurucusu, yürütücüsü ve koruyucusu olarak herhangi bir ayrıma gerek kalmaksızın tüm fertlere toplumsallaşma yoluyla ulaştırmıştır (Cizre, 2015: 156). Bu çerçevede rejimin yerleşmesi adına ihtiyaç duyulan yurttaş profilinin türetilmesinde ordu bir "okul" vazifesi görmüştür. Askere alınan vatandaşlara okuma-yazma dersleri verilmiş -ki bu bağlamda asker ocağı halk arasında "Ali Okulu" olarak adlandırılmıştır-, sağlık, matematik, yurttaşlık bilgisi ile tarım ve hayvancılığa yönelik kurslar faaliyete geçirilmiştir (Akyaz, 2006: 35).

Ordunun, toplumu şekillendirici ve eğitici bir işlevi üstlenmesinde Osmanlı'nın son döneminde silahlı kuvvetlerin modernizasyonu için görevlendirilen Alman komutan Colmar von der Goltz'un fikirlerinin etkisi de büyük olmuştur. Goltz'un, "Millet-i Müsellaha" olarak çevrilen, ordu ve milletin birbirinden ayrılamaz parçalar olduğu ilkesini esas olarak işleyen eseri, ordu mensuplarını toplumsal ve siyasal meselelerle daha yakından ve etkin olarak ilgilenmeleri gerektiği düşüncesine itmiştir (Hanioğlu, 2001: 294). Dolayısıyla Goltz'un düşünceleri Cumhuriyet'in kuruluşuna da öncülük eden subay kadrosunu yalnızca profesyonel anlamda askerlik mesleği bakımından etkilemekle kalmamış, onların toplumla kurmuş oldukları ilişki biçimine ilişkin algılamalarını ve doğal olarak politik bakış açılarını da farklılaştırmıştır (Özcan, 2010: 189).

Bu doğrultuda hem rejimin güvencesi hem de Kemalist devlet aygıtının seçkin ve ayrıcalıklı zümresi olan ordu, aynı zamanda Kemalist egemen ideolojinin milliyetçilik ilkesi çerçevesinde ulus temelli bir vatandaşlık bilincinin yerleştirilmesinde de önemli görevler üstlenmiştir. Ülkenin pek çok yanından ailesinden koparak gelen erlere ulus duygusunun aşılması birliklerdeki komutanların vazifesi olmuştur. Ulus bilincinin ordu tarafından yurttaşların benliğine işlenmesi amacıyla hemen her askeri birlik, ulusa cumhuriyetçi, dürüst, eğitilmiş ve çalışkan yurttaş kazandırmak adına birer okula dönüşmüştür. Ve ilerleyen dönemlerde tarımda makineleşmeden, taşranın en ücra köşelerinde gerçekleştirilen alt yapı çalışmalarına kadar halkın ortaya koyduğu çalışmanın verimliliği, orduda verilen eğitimlerin etkinliğiyle bağdaştırılmıştır (Ünsaldı, 2008: 157-158). Askerin kim olduğu sorusunun cevabı Türk milletinin kökleri Orta Asya'ya kadar götürülerek tarihten gelen cesaret ve kahramanlıklarına, üstün vasıflarına, diğer milletlere göre ayırt edici üstün niteliklerine dayandırılarak, söz konusu tarihsel referanslarla bundan sonra da atalarına layık olacak şekilde davranması gerektiği anlatılmıştır.

Türk milliyetçiliğinin politik bir düşünce hareketi olarak benimsenmesinden itibaren orduya "kurtarıcı/kurucu" sıfatının yanında "modernleştirici/devrimci" bir rol de biçilmiştir. Egemen ideoloji, milli mücadelenin kazanıldığı dönemdeki olumsuz şartlara vurgu yaparak, askerliği parçalanmış birliği yeniden tesis adına gerekli toplumsal motivasyonu sağlayacak pekiştirici bir güç olarak görmüş ve

bu gücü modernleşme projesinin sürükleyicilerinden birisi olarak kabul etmiştir (Öztañ, 2013: 83-84). Bu bağlamda milliyetçilik ilkesi, ordu için Osmanlı'dan Cumhuriyet seçkinlerine intikal eden bir yönetici sınıf ideolojisinin doğal uzantısı olmuş, topluma yeniden bir "çeki-düzen" vermenin de meşruiyet temelini teşkil etmiştir. Dolayısıyla askerlik hizmeti yoluyla da taşradan gelen genç erkek nüfusa benzersiz bir eğitim ve doktrin aşılama fırsatı sunmuştur (Bora, 2009: 164-165).

Dolayısıyla resmî ideolojinin inşası ve toplumun tabanına yayılması sürecinde askerlik kavramının, devrimler ve ulusun ruhu ile ilişkili olduğu egemen söyleme yansıması, Atatürk devrimlerinin hem düşünsel hem de maddi altyapısını vücuda getiren asıl zümrenin ordu olduğu savunulmuştur. Bunu yaparken de askeri anlamda sağlam terbiye, kusursuz disiplin ve üstün komuta kademesinin milli varlığın ve ilerlemenin en önemli destekçisi olduğu savından hareket edilmiştir (Öztañ, 2013: 84). Aynı zamanda milliyetçilik prensibinin daha da işler kılınması adına İslamiyet öncesindeki Türk tarihi de sıklıkla referans gösterilmiş, ulusun yüceltilmesi için tarihten dersler çıkarmanın zorunluluğu öne çıkarılmıştır. Buna ek olarak Türk milletini oluşturan fertleri diğer uluslardan farklılığını da ortaya koymak adına Türklüğün sahip olduğu üstün özellikler vurgulanmıştır.

Egemen ideolojinin yerleşik hâle geçirilmesinde bir aygıt olarak işlev gören ordu, bu misyonunun gereği olarak bünyesinde bulunan erlere yalnızca askerliğe dair teknik bilgileri kazandırmakla yetinmemiş, aynı zamanda onlara Cumhuriyet'in yurttaş olmalarını sağlamak adına öğrenmeleri gereken bilgileri de aktarma yoluna gitmiştir. Ordu bu sayede özellikle kırsal kesimden gelen gençleri içinde büyüdüğü geleneksel üretim ve egemenlik ilişkilerinin etkisinden çıkarıp, yurttaşlık vurgusu kapsamında modern ulus devletin bireyi olmalarını amaçlamıştır. Zira egemen ideolojinin sağlam toplumsal temellere oturtulması için yeni üretim ilişkilerinin yaygınlık kazandığı bir ortam zaruridir (Şen, 1998: 141). Nitekim silahlı kuvvetlerin iç hizmet kanununun 102. maddesinde de erbaş ve erlerin ülkesini ve dünyayı tanımak, yurttaşlık bilgilerini genel olarak bilmek, okuma-yazma öğrenmek, modern tarım uygulamaları, vergi mevzuatı, seçim usulleri gibi alanlara da hâkimiyet gibi görevleri olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Ordunun toplumun şekillenmesinde fertleri gelenekselliğin etkisinden kurtarmak istediği alanlardan bir başkası inanç konusudur. Bu bağlamda Cumhuriyet idaresinin ve demokrasi kavramının İslam diniyle ters düşmediği iddiası, laiklik ilkesinin inanç ve vicdan özgürlüğünü vurgulayan tarafı Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Hz. Muhammed'in hadisleriyle desteklenme yoluna gidilmiş, dinin kişileri bağlayan bir inanç sorunu olduğu üzerinde durularak devletin dini kurallarla yönetilemeyeceği fikri işlenmiştir (Feyzoğlu, 1981: 172-173).

Özellikle toplumun okul çağındaki ve genç kesimi olmak üzere kaynaşmayı bütünüyle sağlamak adına Prusya sisteminin mirası olan "asker-millet" ve

"topyekûn savaş" anlayışı bağlamında verilen eğitimler de ordunun ideolojik şekil verme yöntemlerinden birisi olmuştur.

Buna göre ilköğretim çağındaki öğrencilere öğretilen marş, askeri yürüyüşler ve oyunlar, ortaokul ve lise öğrencileri için milli savunma dersleri ve izcilik eğitiminin verilmesinin yanı sıra askeri birliklere ve savaş gemilerine geziler düzenlenmesi, askeri törenlere ve tatbikatlara izleyici olarak katılımlarının sağlanması, yüksek öğretim öğrencilerine genelkurmay başkanlığınca görevlendirilen uzmanlar tarafından verilen konferanslar, ayrıca bu öğrencilerden son öğrenim yılından bir önceki öğrenim yılında bulunanların iki aylık kıta hizmeti ile mükellef olmaları, ordu ve millet kaynaşması adına gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Buna ek olarak kız öğrenciler de lise çağında ve üniversitede olmak üzere iki adet birer aylık milli savunma kursu görmüşlerdir (Gücüyener ve Aslanoğlu, 1952: 56-57).

Prusya sisteminin bir diğer özelliği ise subayların profesyonel meslekleri dışında, sanat, siyaset, spor gibi pek çok entelektüel/kültürel alanda donanımlı olma zorunluluğudur (Güvenç, 2010: 257). Bu sistem dahilinde yetişen Türk ordusunun subayları da köylerden askere gelen gençler için öğretici ve yol gösterici üstün birer kişilik olarak kabul görmüştür. Ordu da "milletin en büyük okulu" ve "ulusun şeref sembolü" olarak tanımlanmış, burada yetişen erler de cehaletten kurtularak ideal bir vatandaş olmak olanağını yakalamışlardır (Öztaş, 2014: 52). Kışlalar bu noktada kişilik üretim merkezleri olarak görev yürütmüş, köy ve kasabalar da onlara bunun için temel malzemeyi hazırlayan yardımcı kuruluş vazifesini üstlenmiştir (Eker, 1960: 27).

Resmî ideolojinin gerektirdiği ölçüde işlenmeye hazır olarak gelen askere gelen erler ordunun tedrisatından geçtikten sonra burada öğrendiklerini memleketlerine döndüklerinde unutmamaları ve komutanlarıyla diyaloglarını sürdürmeleri gerekliliği vurgulanmıştır. Böylece ordu sivil hayatta da kendilerine yol göstermeye devam etmiş ve kontrolünü sürdürmüştür. Terhis olan kişiler doğup büyüdükleri yerlere döndüklerinde başta ailesinin fertlerine, daha sonra çevresine askerdeyken öğrendiklerini aktarmış, böylece egemen ideolojinin toplumsal bazda yayılmasına katkıda bulunmuştur (Öztaş, 2014: 55).

Millî mücadele döneminde göstermiş oldukları fedakârlık ve kahramanlık üzerinden kadın kimliği de ordunun egemen ideolojinin arzuladığı yurttaş tipini oluşturmak adına başvurduğu unsurlardan birisi olmuştur (Öztaş, 2014: 60). Kurtuluş Savaşında cepheye mermi ve erzak taşıyan, yaralıları tedavi eden Türk kadınına, yeni devletin kuruluşu sonrasında da yeni sorumluluklar biçilmiştir. Buna göre kadının görevi yalnızca dünyaya bir çocuk getirmek değil, aynı zamanda onlara vatan ve millet sevgisini benimsetmek, vatanın ve milletin son dayanağının da ordu olduğuna inandırmak olmuştur (Eker, 1960: 35). Çocuk

sahibi olmayan anne ve babalara da bu durum için üzülmemeleri, kışlalarda vatan ve millet sevgisiyle yetişip sivil hayata dahil olan gençleri evlat olarak kabul etmeleri telkin edilmiştir (Yiğitgüden, 1941: 89).

Cumhuriyet Halk Partisi öncülüğünde egemen ideolojinin temel niteliklerini belirleyen altı temel ilke, parti-devlet birlikteliğini somutlaştırırken bu birlikteliğin üçüncü kolunu ise ordu oluşturmuştur. Ordunun askere gelen toplumun genç nüfusu için yürürlüğe koyduğu faaliyetler, partinin toplum için yürüttüğü ideolojik önderlikle örtüşmüştür. Bu açıdan Cumhuriyet Halk Partisi, rejimin geleceği için Türk Silahlı Kuvvetlerin önemine vurgu yaparken, ordunun da bünyesinde askerlik vazifesini yerine getiren fertlerin eğitimi esnasında partinin devreye soktuğu ideolojik aygıtlara atıfta bulunduğu dikkati çekmiştir (Şen, 2010: 46). Nitekim Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Cumhuriyet Halk Partisi'nin "halkın partisi" olduğu vurgusu yapılarak, halkevlerinin önemine değinilmiş, insanların buralarda edineceği bilgilerin kendilerini donanımlı birer vatandaşa hâline getireceği ifade edilmiştir (Uluboy, 1945: 83).

Belge'ye göre (2013: 183), ordunun kurucu rolünden hareketle egemen ideolojinin yerleşik kılınmasında önemli bir rol oynaması, Cumhuriyet'in kuruluş yılları özelinde rejimin niteliğini militarist kılmamaktadır. Tarih, uygarlık gibi alanlarda yapılan çalışmaların temel amacı Kemalizm'in ilkeleri doğrultusunda yeni bir ulus tesis etmek olmuş, bu yapının yıkılmasını önleme ve sürekliliğini sağlama görevi de fiziksel varlığı sayesinde orduya düşmüştür.

Tek parti iktidarının son dönemlerinden itibaren uluslararası konjonktürün değişmeye başlamasının Türkiye üzerindeki etkileri, ekonomik gelişmelerin genel anlamda olumsuz yönde seyretmesi, profesyonel anlamda ve mesleğin özlük haklarına dair karşılaşılan bir takım sıkıntılar orduyu siyaset kurumu ile karşı karşıya getirmiş, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kendisini gösteren iktidar ve asker birlikteliği yavaş yavaş yerini karşılıklı güvensizliğe bırakarak devlet ideolojisinin gerçek temsilcisinin ve koruyucusunun kim olduğuna dair bir çatışmanın da ortaya çıkmasının önünü açmıştır.

BİR İDEOLOJİK AYGIT OLARAK ORDUNUN ÖZGÜNLÜĞÜ

Cumhuriyetin erken döneminde Kemalizm ile yol haritası çizilmiş devlet mekanizması, belirlemiş olduğu ilke ve devrimlerin toplum tarafından benimsenip içselleştirilmesi adına farklı ideolojik aygıtlar hayata geçirmiş, bu ideolojik aygıtlar egemen ideoloji doğrultusunda toplumun istenilen tarzda dönüştürülmesinde görev üstlenmişlerdir. Kültürel düzlemde Halkevleri, eğitim alanında ise Köy Enstitüleri uygulamaları egemen ideolojinin ülkenin her sathına yayılması ve insanlarca kabul görmesi amacıyla devlet idaresi tarafından hayata geçirilmiştir.

Halkevlerinin kuruluş sürecinin temelinde Çekoslovakya’da halk eğitimi üzerine özel çalışmalar yapan, belli aralıklarla düzenledikleri organizasyonlarla halkı ulus devletin idealleri doğrultusunda bir araya getirip kaynaştıran “Sokol” isimli kültür merkezlerinden esinlenme eğiliminin yattığı söylenebilir. Cumhuriyet idaresinin eğitim için yurt dışına gönderdiği gençlerden olan Vildan Aşır Savaşır (1903-1986) bu ülkedeki gözlemlerini aktararak söz konusu modelin Türkiye’ye uygulanıp uygulanamayacağını tartışmasını açmıştır (Çeçen, 1990: 91). Bu tartışmaların ışığında dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, Halkevlerinin kuruluş sorumluluğunu üstlenmiş, 19 Şubat 1932 tarihinde başta Ankara olmak üzere 14 il merkezinde Halkevlerinin açılış töreni düzenlenmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreteri Recep Peker’in (1889-1950) yapmış olduğu açılış konuşması Halkevlerinin takip edeceği strateji açısından önemlidir. Konuşmanın ana fikrini Halkevlerinin kuruluş amacıyla milletleşme idealinin gerçekleştirilmesinin yanı sıra halkın terbiye edilerek dayanışma içerisinde çalışmasının önemi oluşturmuştur. Ayrıca CHP’nin de bu doğrultuda Halkevleri aracılığıyla Kemalist ideolojinin ideallerine bağlı, teşkilatlanmış, bilinçli bir millet ortaya çıkarmayı hedeflediğinin altı çizilmiştir (Arıkan, 1999: 268). Bu çerçevede Halkevleri egemen ideoloji doğrultusunda toplumun beğenilerini yeniden şekillendirmek amacıyla bilhassa İslamiyet’ten önceki Türk tarihine ve Millî Mücadeleye atıfta bulunan destanlar, şiirler, spor dalları üzerinde duracak, ilgili alanlarda “kritik semboller” üretecektir. Kurumun çıkarmış olduğu dergilere “Ülkü”, “Yeni Türk”, “19 Mayıs”, “4 Eylül” gibi isimlerin verilmesi söz konusu bağlamda okunabilir (Şimşek, 2002: 64-65, 117).

Cumhuriyet rejiminin öngördüğü modern yaşam biçiminin İstanbul dışında Anadolu’nun çeşitli yerlerinde de varlığını hissettirmesi adına öncülük eden Halkevleri, dans, spor müzik, tiyatro gibi etkinliklere ağırlık vererek, taşrada yaşayan halka ev ve iş yaşamları dışında alternatif sosyalleşme alanları yaratmıştır. Bu etkinliklerin içerikleri de Kemalizm fikriyatının benimsediği prensipler gereğince oluşturularak, halkın resmî ideoloji ışığında siyasallaşması sağlanmış, bunun yanı sıra düzenlenen kurslar sayesinde teknik bilgi ve beceriler edinmelerinin önü açılmıştır (Yeşilkaya, 1999: 113-114).

Kemalist ideolojinin eğitim alanındaki aygıtı olarak değerlendirilebilecek Köy Enstitüleri, bir yandan köylerde yaşayan nüfusun bilimsel ve teknik anlamda eğitilip, öğrendiklerini de yine kırsal alanlarda uygulamasını sağlayan, öte yandan da köy halkının Cumhuriyet rejiminin temel ilke ve devrimleri ışığında dönüştürülmesi yönünde ciddi bir sorumluluk üstlenen kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır. Yeni rejimin kurulmasıyla sıkça başvuru alan bir yol olan kırsal yaşamın ve köylü portresinin lirik söylemlerle yüceltilmesinin arzu edilen sonuçları vermemesi, kurucu ideolojiyi köylünün kazanılması ve makbul birer vatandaşa

evrilmesi konusunda daha elle tutulur projeleri hayata geçirme fikrine yöneltmiştir.

Rejimin daha geniş düzlemde ideal bir şekilde etkinliğini sağlama arzusu dışında, özellikle kırsal bölgelerde yaşanan eğitim meselesi de enstitülerin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Yetiştirilen işgücünün üretim sürecine tam anlamıyla dâhil olamaması, köy yaşamı hakkında bilgisi olmayan ve buralardaki okullara gitmekte gönülsüz davranan kentli öğretmenlerin varlığı gibi nedenler de rejimin enstitüler aracılığıyla arzu edilen aydınlanma reformunun gerçekleştirileceğine dair inancını arttırmıştır (Karaömerlioğlu, 2015: 286).

Böylelikle dönemin ilköğretim genel müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un (1893-1960) enstitülerin kurulması gerekliliğine dair Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a (1888-1946) sunmuş olduğu rapor projenin düşünsel alt yapısını oluşturmuş, 17 Nisan 1940'ta 278 milletvekilinin kabul oyuyla 3803 Sayılı Köy Enstitüsü Yasa tasarısı kanunlaşarak enstitülerin kuruluşu resmiyete kavuşmuştur. Çıkarılan kanun sonrasında mevcut köy öğretmen okulları enstitü statüsüne geçirilmiş ve bunlara ilaveten 1940-42 yılları arasında 17 adet daha köy enstitüsü açılarak eğitim faaliyetleri yürütülmüştür (Gazalcı, 2016: 35). Haftada 22 saat okutulan kültür dersleri (Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık), 11 saat okutulan tarım dersleri (tarla tarımı, bahçe tarımı, arıcılık vb.) ve yine 11 saat okutulan teknik dersler (demircilik, nalbantlık, marangozluk, dikiş, örgü, dokuma vb.) enstitülerin müfredatını oluşturmuştur (Makal, 2015: 55). Bu müfredat kapsamında çağdaş değerleri benimseyen bir öğrenci profili oluşturulmuş, aydın sınıfına ihtiyaç duymadan Cumhuriyet devrimlerini yaymayı görev edinecek bir öğretmen kuşağı hayata geçirilmiştir (Kirby, 2015: 342).

Söz konusu iki aygıtın işlevselliği -kapanış süreçleri de göz önüne alındığında- kendisini devreye sokan politik otoritenin gücünü tahkim ettiği zaman dilimi ile sınırlı kalmıştır. Gerek Köy Enstitüleri gerekse Halkevleri tek parti iktidarının güdümünde hareket eden, çalışma prensiplerini ve yöntemlerini rejimin tayin ettiği ideolojik aygıtlar olarak karşımıza çıkarken, ordu ise kurucu felsefenin değerlerinin yayılmasında iktidarla iş birliği yapan konum olarak bağımsız bir ideolojik aygıt vasfıyla ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle -Althusser'in sınıflandırılmasına başvurulacak olursa- teorik olarak bir baskı aygıtı formunda tanımlanan ordu, Türkiye özelindeki modernleştirici niteliğiyle egemen ideolojinin sahiplenilmesi ve halka benimsetilmesinde iktidarın desteğine başvurmak durumunda kaldığı güçlü bir ideolojik aygıt dönüşmüştür.

Orduyu bir ideolojik aygıt olarak diğer kurumlara göre biricik kılan bir başka özelliği ise zorunlu askerlik hizmeti sayesinde özel bir çaba harcamaya gerek kalmaksızın daha fazla sayıda insana temas edebilmesi olmuştur. Sahip olduğu tarihsel misyon üzerinden inşa ettiği prestijini asker ocağına emanet edilen genç

nüfusun zihin dünyasının biçimlendirilmesinde etkili bir şekilde devreye sokan silahlı kuvvetler, “Mehmetçik” olarak bünyesinde barındırdığı gençleri Kemalizm’in değerlerini yaymayı sorumluluk edinmiş gönüllü elçiler olarak memleketlerine uğurlamıştır.

Maneviyatçı muhafazakâr bir sosyolojiyle yoğurulmuş taşraya Batılı değerlerle etkileşim içindeki bir kültürel kompozisyonu aşlamayı amaçlayan Halkevleri ile finansmanının büyük ölçüde yöre halkına dayandırılması sebebiyle ahalinin pek de sıcak yaklaşmadığı enstitülerin aksine, “peygamber ocağı” olarak adlandırılan orduda askerlik hizmetini bitirip terhis edilenlerin ideolojik bağlamda öğrendiklerini aktarmaları Anadolu insanı üzerinde daha ikna edici ve tesirli olmuştur. Zira kırsaldaki komutanlar kurucu felsefenin dinamiklerine mesafeli yaklaşan kesimler için, Halkevlerindeki veya enstitülerdeki eğitmenlere/öğretmenlere göre çocuklarını rahatlıkla emanet edebildikleri daha güvenilir birer figür konumundadır. Halkevleri ve enstitüler kırsaldaki muhafazakâr kesimlerin gözünde -pek de hoşnut olmadıkları- tek parti yönetimi ile özdeşleşmiş oluşumlarken, “ordu hepimizin ordusudur” düsturuyla silahlı kuvvetlere duyulan bağlılık onu rejimin ilkelerini benimsetme hususunda daha işlevsel bir ideolojik aygıt olmasının da önünü açmıştır.

Silahlı kuvvetleri Cumhuriyetin ilk yıllarında devreye sokulan ideolojik aygıtlardan ayıran en önemli özelliği isminden de anlaşılacağı üzere gücü yani silahı elinde tutan yapı olmasıdır. Bu sayede egemen ideolojinin ruhuna ters düşen bir ortamı propaganda yoluyla bertaraf edemediği takdirde tereddütsüz bir şekilde silaha başvurarak istediği düzeye çekebilme olanağına sahip olmuştur. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde çıkarılan rejime dönük isyanları bastırması, gerek gördüğü takdirde kolaylıkla aslı fonksiyonu olan baskı aygıtına dönüşebilme vasfının doğal sonucudur.

SONUÇ

Althusser'in düşüncesinde insanların değiştirilip, dönüştürülerek egemen sınıfın talepleri doğrultusunda yeni bir şekle sokmak adına aracılık üstlenen ideoloji kavramı, aslında hem egemen olarak tanımlanan sınıfları hem de söz konusu sınıfların tahakküm altına aldığı tabi sınıfları kapsayan geniş bir yelpazedir. Hatta yöneten ve yönetilen sınıfların mensubu oldukları ideolojiler kimi yerlerde ortak birtakım unsurlar da barındırabilir. Ancak niteliği ne olursa olsun -egemen ya da tabi farketmez- ideolojiler mutlaka bir sınıfın damgasını taşırlar.

Louis Althusser'in devlet aygıtlarını sınıflandırması doğrultusunda üretim ilişkilerinin yeniden üretimi amacıyla şiddet tercihini önceleyen baskı aygıtları içerisinde kendisine yer bulan ordu, devlet mekanizmasının üzerine inşa edildiği ve işleyişinin devamlılığını sağladığı ideolojinin topluma kabul ettirilmesi

yönünde polis, mahkemeler, iktidar ve hapishanelerle aynı grup içerisinde yer alır. Devlete dair ideolojik aygıtların etkin bir şekilde görev yapabilmesi, toplumun siyasal iktidarın istek ve beklentileri ışığında şekillendirilmesi, hâkim ekonomik düzenin devamının sağlanabilmesi gibi gerekliliklerin tehlikeye düşmesi durumunda söz konusu baskı aygıtlarının devreye girmesi devletin devamlılığı adına yaşamsal bir önem arz eder.

Ordunun, Althusser'in sınıflandırmasında teşkil ettiği konuma modern Türkiye üzerinden bakacak olursak böyle bir yapıyı yalnızca baskı aygıtı olarak tanımlamak güç olacaktır. Tarihsel düzlemde ele alındığında, modernleşme aşamasına kadar ordunun egemen gücün (kağan, hakan, sultan) himayesinde bir baskı aygıtı olarak görev yaptığı açıktır. Fakat özellikle 17. yy'dan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki geriye gidişin sebeplerinin öncelikle ordu içerisinde aranması modernleşme hareketinin başlatıldığı ilk yapının da ordu olması sonucunu doğurmuştur. Kontrolde çıkmış, başı bozuk bir oluşum hâline gelen ve savaşa yeteneğini gün geçtikçe tüketmiş bir Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesiyle başlangıç yapılmış, askeri alanda örnek kabul edilen Batılı ülkelerden ithal edilen askeri eğitimci eliyle ordunun yeni baştan dizayn edilmesi çalışmaları başlatılmıştır.

Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de dâhil olmak üzere yönetici elitinin önemli bir kısmı asker kökenli olan yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin üzerine bina edileceği temel yaklaşım ve prensipler de Atatürk tarafından belirlenmiş olup, devletin de egemen ideolojisi Kemalizm ismiyle karşımıza çıkacaktır. Gelenekle büyük ölçüde bağlarını koparan ve toplumun gelişip aşama kaydetmesi adına Batı dünyasının modern değerlerini kıstas alan Kemalizm, eğitim, hukuk, sosyal yaşam vb. tüm alanları bu doğrultuda yeni baştan düzenleme yoluna gitmiştir.

Tek parti iktidarı dikkate alındığında ordunun, köy enstitüleri, halkevleri ve diyanet işleri başkanlığı gibi ideolojik aygıt olarak tanımlanabilecek mekanizmaların nüfuz edemediği alanlarda birinci dereceden ideolojik aygıt işlevi gördüğünü söyleyebilmek mümkündür. Silahlı kuvvetler, özellikle zorunlu askerlik hizmeti yoluyla Anadolu'nun pek çok farklı kesiminden gelen gençleri Kemalizm'in ilke ve prensipleri doğrultusunda yetiştirmiş, ideal bir yurttaşın nasıl olması gerektiği noktasında bu gençler etrafıca bir eğitimden geçirilmiştir. Bu eğitim esnasında ordunun özellikle temel aldığı ve aşılacak için çaba sarfettiği iki başat ilke Milliyetçilik ve Laiklik olmuştur. Zira Cumhuriyetin idealindeki yurttaş tipi öncelikle Türk milletinin bir ferdi olmaktan gurur duyacak ve ülkesi uğruna her türlü fedakarlığı çekinmeden göze alabilecek bir profilden oluşmalıdır. İkinci olarak da din adı altında dayatılan batıl inançların, hurafelerin etkisinden kurtulmuş bir vatandaş arzu edilmektedir. Özetle modern bir ulus devlet projesiyle yola çıkan ve bu devleti dinin kuşatıcılığından soyutlamak

isteyen Kemalist ideolojinin talebi doğrultusunda yetiştirilecek yurttaş tipinin eğitiminde ordu ciddi bir ideolojik sorumluluk üstlenmiştir.

Bu sayede kışlalar okula, komutanlar ise gelen öğrencilerini egemen ideolojinin gerekleri doğrultusunda yetiştiren birer öğretmene dönüşmüştür. Burada yetişen genç erkekler memleketlerine döndüklerinde kışlalarda öğrendiklerini yakınlarına ve sosyal çevrelerine aktararak Kemalizm'in taşradaki taşıyıcılığını yerine getirmeye çalışmışlardır. "Ordu-millet" anlayışının subaylara yalnızca mesleklerine dair profesyonel görevleri yerine getirmekle değil aynı zamanda eğitici ve yol gösterici bir misyon yüklemesi silahlı kuvvetlerin ideolojik bir aygıt rolüne bürünmesini olanaklı kılmıştır. Halkın gözünde Cumhuriyet'e bağlı, çağdaş, Batılı değerleri sembolize eden, rejimi ve ülkesini korumakla yükümlü örnek bir tip olarak kabul görmüş Türk Subayı, sorumluluk hissettiği halkın fertlerini aynı değerler doğrultusunda şekillendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2016). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (çev. Fatmagül Berktaş), 8. Baskı, Kaynak Yayınları.
- Akyaz, D. (2006). *Askeri müdahalelerin orduya etkisi*. 2. Baskı, İletişim Yayınları.
- Althusser, L. (2016). *Filozof olmayanlar için felsefeye giriş*. (çev. İsmet Birkan), Can Yayınları.
- Althusser, L. (2015). *Marx için*. (çev. Işık Ergüden), İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2015a). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (çev. Alp Tümertekin), 2. Baskı, İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2009). *Kriz yazıları Althusser'den sonra Louis Althusser*. (çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2005). *Yeniden-üretim üzerin.*, (çev. Işık Ergüden), İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2003). *Felsefe ve bilim adamlarının kendiliğinden felsefesi*. (çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları.
- Arıkan, Z. (1999). *Halkevlerinin kuruluşu ve tarihsel işlevi*. Atatürk Yolu, 261-281.
- Belge, M. (2015). *Mustafa Kemal ve kemalizm, modern Türkiye'de siyasi düşünce kemalizm*, 8. Baskı, İletişim Yayınları.

- Belge, M. (2013). Askerin önemini öğretmek ya da Türkiye'de profesyonel ordunun imkansızlığı üzerine. İçinde N. Y. Sünbuloğlu (Eds.) *Erkek millet asker millet Türkiye'de militarizm, milliyetçilik, erkek(lik)ler*, (ss.181-186), İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2009), Ordu ve Milliyetçilik. İçinde A. İnel ve A. Bayramoğlu *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, (ss.163-178), 4. Baskı, Birikim Yayınları.
- Callincos, A. (1976). *Althusser's Marxism*. Pluto Press.
- Cizre, Ü. (2015). Egemen ideoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve ilişkisel bir analiz. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce kemalizm*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, 2, 156-179.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları.
- Çelik, N. B. (1999). *Söylem kuramları, hegemonya kavramı ve Kemalizm*. Doğu Batı, Doğu Batı Yayınları, Sayı 8, Ağustos – Eylül – Ekim, ss. 33-47.
- Cumhuriyet Halk Partisi 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197610571, (22.08.2016).
- Eker, K. (1960). *Millet morali ve ordu*. Ayyıldız Matbaası.
- Feyzoğlu, O. G. (1981). *Askerin din bilgisi*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi.
- Freeden, M. (2011). *İdeoloji*, (çev. Hakan Gür), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Gazalcı, M. (2016). *Köy Enstitüleri Sistemi Mezunları Üzerine Bir Araştırma*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi.
- Güçüyener, N. ve Aslanoğlu, H. (1952). *Yabancı milletlerde gençliğin askerlik öncesi Harb eğitimi nasıldır, Bizde Nasıl Olmalıdır*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- Güvenç, S. (2010) ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960. İçinde E. Balta Pakar ve İ. Akça *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (ss. 255-284), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2001). *Preparation for a revulation: The young Turks 1902-1908*, Oxford University Press.

- İnan, S. (2004). Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji, *Liberal Düşünce*. Liberte Yayınları, 36(9), 109-116.
- İnan, A. A. (1973). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları.
- Karaömerlioğlu, A. (2015). Türkiye’de köy enstitüleri. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Kemalizm*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, 2, 286-290.
- Kirby, F. (2015). *Türkiye’de köy enstitüleri*. (çev. Niyazi Berkes), 3.Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Köker, L. (2015). Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, 2, 97-112.
- Mahçupyan, E. (2011). Kemalizm, Pozitivizm ve iktidar devlet/ulemâ ilişkilerinde modern durum. *Doğu Batı*, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, 7, 107-125.
- Makal, M. (2015). *Köy enstitüleri ve ötesi*, 6. Baskı, Literatür Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1998). Modern Türk sosyal bilimleri üzerine bazı düşünceler. İçinde S. Bozdoğan, R. Kasaba *Türkiye’de modernleşme ve ulusal kimlik*, (ss. 54-69), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özcan, G. (2010). Türkiye’de cumhuriyet dönemi ordusunda Prusya etkisi. İçinde E. Balta Paker ve İ. Akça *Türkiye’de ordu, devlet ve güvenlik siyaseti*, (ss. 175-221), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özçelik, G. T. ve Biçer, Savaş R.S. (2018). *Dünden bugüne siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler açısından sivil-asker ilişkisi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Öztan, G. G. (2014). *Türkiye’de militarizm zihniyet, pratik ve propaganda*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztan, G. G. (2013). Türkiye’de milli kimlik inşası sürecinde militarist eğilimler ve tesirleri. İçinde N. Y. Sümbüloğlu *Erkek millet asker millet Türkiye’de militarizm, milliyetçilik, erkek(lik)ler*, (ss.75-113), İletişim Yayınları.
- Plaggenborg, S. (2014). *Tarihe emretmek Kemalist Türkiye, faşist İtalya, sosyalist Rusya*. (çev. Hulki Demirel), İletişim Yayınları.

- Resch, R. P. (2014). *Althusser ve yeni marksist toplumsal kuram*. (çev. Feyyaz Şahin), Pales Yayınları.
- Şahinler, M. (1996). *Atatürkçülüğün kökeni, etkisi ve güncelliği*. Çağdaş Yayınları.
- Şen, S. (2011). *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplum mühendisliği*. Su Yayınları.
- Şen, S. (2010). *Silahlı kuvvetler ve modernizm*. 3. Baskı, Su Yayınları.
- Şen, S. (1998). Silahlı Kuvvetler ve Resmi İdeolojinin Yeniden Üretimi. *Birikim*, Birikim Yayıncılık, 105-106: 137-144.
- Şimşek, S. (2002). *Bir ideolojik seferberlik deneyimi halkevleri 1932-1951*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği (1961), Genelkurmay Basımevi.
- Uluboy, N. (1945). *Askerin bilgi kitabı*. Askeri Matbaa.
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye'de asker ve siyaset*. (çev. Orçun Türkay), Kitap Yayınevi.
- Yeşilkaya, N. G. (1999). *Halkevleri: ideoloji ve mimarlık*. İletişim Yayınları.
- Yiğitgüden, R. (1941). *Askerlik psikolojisi*. Genelkurmay Matbaası.
- Zürcher, E. J. (2009), *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (çev. Yasemin Saner), 23. Baskı, İletişim Yayınları.